

Bányai Viktória–Fedinec Csilla–Komoróczy Szonja Ráhel (szerk.): Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség. Budapest, Aposztróf Kiadó, 2013, 453 p.

Bizonyos szempontból hálás dolog a zsidók történetéről írni, hiszen olyan témáról van szó, amely a tudományos életben is aktualitással bír, s a szélesebb közvéleményt is izgatja. Talán az ismeretlen, a titokzatosnak látott másik világ iránti vonzalom teszi ezt. A téma azonban számos buktatót is hordoz magában, főleg akkor, ha a szerzők a mártíromság és az áldozat, vagy épp a vádló pozíciójából közelítik meg azt. Az az erkölcsi teher ugyanis, amely a vézskorszak óta minden, a zsidósággal kapcsolatos megnyilvánulásra ráakódott (beleértve a tudományos céllal írottakat is), igencsak el tudja bizonytalantítani bármely szerző tollát.

A *Zsidók Kárpátalján* című kötet szerkesztői és szerzői azonban gond nélkül kerültek el ezt a buktatót. Ők történelmi igazság vagy épp az eredendő bűn feltárása helyett elsősorban dokumentálni akartak. Dokumentálni múltat és jelent. Dokumentálni egy olyan világot, amelyet a fogalmak szintjén ugyan valamennyien ismerünk (hiszen ki ne hallott volna még a kárpátaljai kaftános és pajeszos zsidók világáról), de amelynek rétegzettségéről, sokszínűségéről vagy mai örökségéről oly keveset tudtunk eddig.

A vizsgált kötet létrejöttéhez nem csupán egy személyesen érintett „mecénás” víziója, elszántsága és anyagi áldozata kellett, hanem a szerkesztői gárda szerencsés kiválasztása is. A kívülről belterjesnek tűnő zsidó világot aprólékosan ismerő Komoróczy Szonja Ráhel, a Kárpát-

medencei zsidóság történetét, különösen az oktatás- és művelődéstörténetét illetően kiemelkedő eredményeket produkáló Bányai Viktória és a Kárpátalja modern kori történetét mindenki másnál jobban átlátó Fedinec Csilla ugyanis – legalábbis a végeredmény alapján – kitűnően egészítették ki egymást. A szerkesztésben éppúgy, mint a szerzőségben, hiszen a 35 tanulmányt felmutató kötetből ők hárman összesen tizenháromat jegyeznek (olykor társszerzőként). A kötet tanulmányainak megírásában 24 szerző vett részt, többségében olyanok, akik évek, évtizedek óta foglalkoznak a téma valamely aspektusával: történészek, kulturális antropológusok, hebraisták, szociológusok és más társtudományok képviselői. Általában az adott téma kiemelkedő jelentőségű kutatói, mint például az elitképzést illetően Karády Viktor, vagy a zsinagógák építészét illetően Klein Rudolf. Vannak közöttük magyarországiak, ukrainaiak, izraeliek, zsidók és nem zsidók vegyesen. Ám a felekezeti hovatartozásnak – azt hiszem – semmi jelentősége sincs. Sokkal inkább fontosabb az a tudományos igényesség, amely a szerzők tollát vezette, s amely mellett más szándékoknak, sem apológiának, sem támadó élnek nem volt helye. Hacsak nem egyfajta tudományos-népszerűsítő szándéknak, amit bevallva-bevallatlanul felvállal a kötet. A világos szerkezet, a könnyen értelmezhető, de mégis szabatos nyelvezet, a látványos képek, a kötet végén elhelyezett fogalomtár ugyanis úgy teszi a szélesebb közvélemény számára is befogadhatóvá a kötetet, hogy az közben tudományos hitelességéből semmit sem veszít.

A tudatos szerkesztői munka már a Bevezető címet viselő „szerkesztői előszón” is átüt, amelyben a szerkesztők világosan kijelölik a kötet témáját, kitérnek a fogalomhasználatra, a települések meg-

nevezésére, s jól behatárolják azt az időbeli és térbeli keretet, amellyel a besorolt írások foglalkozni kívánnak. A kötet négy korszakra bontva (a dualizmus időszaka, az első csehszlovák köztársaság évei, a holokauszt időszaka és végül az 1945 utáni évtizedek) mutatja be a kárpátaljai zsidóság történetét, amelyet egy ötödik nagy fejezet, a zsidóság kulturális örökségét taglaló tesz kerek egészé.

Az első fejezet azonban nem csupán a Trianon előtti Kárpátalját vetíti elénk, a kárpátaljai zsidóság olyan alapvető adottságaiba és sajátosságaiba is bevezeti az olvasót, amelyek nélkül a későbbi fejezetek tanulmányai csak nehezen volnának érthetőek. Ebben a részben kapunk információt a kárpátaljai zsidóság alapvető demográfiai és szociális viszonyairól, nyelvhasználatáról, az itteni hitéletet meghatározó haszidizmusról, a fontosabb rabbidinasztiákról.

Talán nem csak a szakmai érdeklődésem mondatja, de a leggazdagabban a két háború közötti korszak dokumentált. Egyrészt azért, mert a zsidó közösség ekkor volt a legnépesebb, de – több körülmény összejátszása folytán – ekkor élte virágkorát is. S persze arról se feledkezünk meg, hogy ez a korszak kiváló forrásadottságokkal rendelkezik: a kárpátaljai zsidó sajtó (legyen az jiddis, héber, cseh, magyar vagy ruszin nyelvű) gazdag és sokszínű volt, a csehszlovák politikai élet gazdag levéltári forrásanyaggal rendelkezik, s a vészkorszakot átéltek memoáirodalma is jelentős. Mindennek köszönhetően ebben a részben több „erős” tanulmány olvasható, mint például Komoróczy Szonja Ráhelé a zsidó hitközségek belső viszáljairól, amely talán a legplasztikusabban adja vissza a korabeli kárpátaljai zsidó világ sokrétűségét és összetettségét. Kis Palesztina (Dunaszerdahely) zsidó múltját magam is kutattam, s így

volt valami elképzelésem egy olyan település belső viszonyairól, ahol a zsidóság ha számbeli túlsúllyal nem is bírt, de gazdaságival igen. Ám az a világ, amit a Kis Jeruzsálem (Munkács) esetében a szerző felvázol, Dunaszerdahellyel összevetve is páratlan. Mint ahogy az egyes rabbidinasztiák vetélkedése is.

A vészkorszak eseményeinek leírása nagyrészt a Jad Vasem levéltárosának, Frojimovics Kingának a munkája, aki láthatóan kerülni akarta a megszokott sablonokat, s visszafogott, higgadt, de adatgazdag értékelését adja az eseményeknek. Külön dicséret a szöveg mellé rendelt forrásrészletekért (visszaemlékezések, korabeli sajtócikkek), amelyek nemcsak színesítik a szövegeket, hanem egyben plasztikusabbá is teszik a korabeli eseményekről kialakuló képet.

Az 1945 utáni időszak bemutatásával érezhetően meg kellett küzdeniük a szerzőknek, hiszen a korszak jórészt feldolgozatlan: a kárpátaljai zsidóság a vészkorszak idején jelentősen megfogycsozott, s azóta is napról napra fogy, a korszak forrásai pedig leginkább néhány visszaemlékezésre korlátozódnak. A szovjet, majd pedig a legújabb, ukrán korszaknak szentelt egy-egy tanulmány azonban így is tanulságos olvasmány, s jól jelzi azokat a korlátokat, amelyeket a szovjet típusú rendszer az egykori – többségében – haszid közösség túlélői számára kijelölt.

A kötet utolsó fejezete az Örökség címet viseli, s az egykori kárpátaljai zsidó világ mai lenyomatát vizsgáló tanulmányokat tartalmaz. Számot ad a zsidó temetők sorsáról, a kárpátaljai zsinagógák sajtosságairól, zenéről, irodalomról. Különösen érdekes Vincze Kata Zsófia tanulmánya a holokauszt túlélők nosztalgikus Kárpátalja-képéről, amelyből kiderül, hogy az emlékezők még akkor is egy idealizált zsidó világot rajzolnak elénk, ha

történeteik origójában – érthető módon – a holokauszt áll.

A kötetbe sorolt tanulmányok közt vannak erősebbek és akadnak haloványabbak, s persze vannak személyes kedvencek is. Ilyen például Komoróczy Szonja Ráhel szinte valamennyi írása, Filep Tamás Gusztáv tanulmánya, vagy a kárpátaljai temetőkről szóló rövid, de annál érdekesebb tanulmány. Ha hiányérzetünk támad, az talán abból fakad, hogy némely tanulmány kicsit felszínesre, sőt akár közhelyesre sikerült. Ám a kötetet tovább olvasva rá kellett jönnünk arra, hogy ezek a hiányok nem feltétlenül hiányosságok is egyben, hanem inkább egy gondosan szerkesztett kötet sajátosságai. Ami ugyanis az egyik tanulmányból hiányzik, az a másikban biztosan benne van, hiszen az egyes dolgozatok témája nemegyszer átfedi egymást. Persze anélkül, hogy a könyv ismételné önmagát. S ez feltehetően tudatos szerkesztői munka eredménye.

A könyv bevezetője jogosan jegyzi meg, hogy a köznévelkedés a kárpátaljai zsidókat ortodox zsidókként képzelel el, s a szerkesztők ama szándékát is deklarálja, hogy ezt a sematikus képet felülírva a kárpátaljai zsidóság sokféleségét is bemutassa. Talán nem a szerkesztők hibája, hogy a könyvet elolvasva a fenti sematikus kép mégsem oszlik el. Nem is oszthat, hiszen – ha a kárpátaljai zsidó világ színesebb volt is ettől – összességében mégis ez a kép határozta meg. Nem mellékesen, az olvasó figyelmét is óhatatlanul jobban megragadják azok a mozzanatok, amelyek az általunk ismert zsidóság életétől távoli, ortodox (s a vele sok hasonlóságot mutató haszid) zsidóság világát mutatják be.

A *Zsidók Kárpátalján* c. kötet a gazdag tartalom mellett egyben szép és látványos is. S ezt nem csupán az eddig nem

publikált korabeli fotók, nem csupán a QR-kódok segítségével a kötetben elhelyezett videó- és hangfájlok miatt állíthatjuk, a kitűnően megválogatott korabeli szövegek – sajtóból, korabeli tudományos irodalomból, visszaemlékezőktől –, válogatott idézetek is azzá teszik. Olyan könyvet tarthatunk a kezünkben, amely nélkülözhetetlen Kárpátalja és a kárpátaljai zsidóság történetének, jelenének a megértéséhez, de amelyet úgy is lehet olvasni, mint a közép-európai zsidóság világának kalauzát. Azok a mintázatok ugyanis, amelyeket az egyes szerzők felrajzolnak, a legtöbb esetben általánosabb érvényűek, mint hogy csak Kárpátaljára vonatkozhatnak. Olyan kulturális viselkedésformák rajzolódnak ki, amelyekben még akkor is ráismerhetünk a pesti, makói vagy a dunaszerdahelyi zsidóságra, illetve azok egykori világára, ha ismerjük a kárpátaljai zsidóság speciális helyzetét.

Simon Attila

Lamp Zsuzsanna: A szlovákiai magyarok szociológiája. 1. kötet. Szlovákiai és magyar. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2012, 180 p.

A könyv címe igen nagy ívű tudományos vállalkozást sejtet, és le is szögezhetjük rögtön, hogy a szerző nem okoz csalódást: valóban alapművet tart kezében az olvasó. Nem csak a szlovákiai, de általában a Kárpát-medencei magyar kisebbségkutatás meghatározó munkája ez a kötet.

Az elmúlt két évtizedben több társadalomtudományi műhely vívott ki komoly szakmai elismerést az egyes régiókban, elsősorban Romániában-Erdélyben, Szlovákiában-Felvidéken, Ukrajnában-Kárpátalján és Szerbiában-Vajdaságban. Szocio-

lógusok, demográfusok, antropológusok, nyelvészek, történészek gazdagították ismereteinket a magyarlakta régiók bonyolult társadalmi folyamatairól, a magyar nemzeti-kisebbségi identitás összetettségéről és különböző megnyilvánulási formáiról, a többségi és kisebbségi társadalom sokszor nem konfliktusmentes viszonyrendszereiről. A számos kiváló szakmai színvonalú kutatás, illetve elemző tanulmány mellett azonban nem volt ritka az egyenetlen tudományos színvonalú munka sem, melyeket át- meg átszött az olykor zavaróan normavezérelt, szubjektív elemeket hordozó, olykor érzelmi motiváltságot tükröző megközelítés, felülírva a szakmaiság, a tudományos alaposág követelményeit, amelynek során bizonyos társadalmi folyamatok – az összehasonlító elemzés és az elvárható „kitekintő elemzés” hiánya miatt – vitatható módon regionális specifikumokként tételeződnek. Jelen kötet azonban a szerencsére egyre inkább szaporodó, a legkényesebb szakmai igényeket is kielégítő munkák sorába illeszkedik, amelyek komoly tudományos alaposággal, szinte a weberi értelemben vett értékmentesség követelményeinek megfelelően veszi górcső alá a szlovákiai magyar társadalom számos alapkérdését.

A könyv négy fejezetre tagolódik, bár valójában három fő részből áll. A „Kiindulópontok” során egyrészt az alapfogalmak, benne a „szlovákiai magyar” tisztázására kerül sor, másrészt a politikai keretek bemutatására. A következő két fejezet formálisan elkülönül ugyan egymástól – „Népszámlálási adatok” és „Kutatási eredmények” –, ám éppen a szerző alapos elemzése mutatja meg, hogy a hivatalos népszámlálásra is éppúgy hipotéziseken és előfeltevéseken alapuló kutatásként kell tekinteni, mint bármely más szociológiai adatfelvételre. A negyedik fejezet

Lampl Zsuzsanna négy, a kérdéskörhöz kapcsolódó tanulmányát tartalmazza.

Ha a könyvre úgy tekintünk, mint a szlovákiai magyarok szociológiájának egyik fontos alapvetésére (és mint ahogy arra maga a szerző is utal a bevezetőben), akkor kétségtelenül az első fejezet tekinthetjük meghatározónak. Jelentősége abban van, hogy az eltérő diszciplínájú társadalomtudományi kutatások számára egységesen tisztázza a legfontosabb alapfogalmakat. Minden empirikus vizsgálat, amely a kisebbségben élő magyarok körében zajlik, első és legfontosabb eldöntendő módszertani problémája, hogy kit tekinthetünk magyarnak. Miután a szerző a fejezet elején megállapítja, hogy minden ilyen esetben az tekinthető magyarnak, „aki magát magyar nemzetiségűnek vallja”, részletes kifejtésre kerülnek a szlovákiai magyarok típusai, elsősorban a Szlovákiához való viszonyukat illetően. A „szlovákiai magyar” sem elvont fogalomként, hanem elsősorban kutatás- módszertani szempontból pragmatikus és letisztult meghatározásként jelenik meg: „Szlovákiában élő, a kutatás során magukat magyar nemzetiségűnek valló, szlovák állampolgárok”. Már ebben a részben ízelítőt kapunk az elemzés rendkívül sokrétű és számos új szempontot magában hordozó megközelítéseiből, a nemzetközi szakirodalom alapos ismeretéről, amelyben különösen az angol-szász szerzők elméleteinek ismertetésével és innovatív alkalmazásával találkozhatunk. A logikai sémák árnyalt és világos bemutatása, az alkalmazott szempontrendszereket illusztráló táblázatok igen értékes elemei ennek a résznek.

Az empirikus szociológiai kutatásokhoz elengedhetetlen alapfogalmak részletes tisztázása után a fejezet másik részében a különböző nemzetelméletek bemutatására kerül sor. A számos jól kiválaszt-

tott idézetet tartalmazó alfejezet a nemzeti kisebbségeket érintő folyamatokat alapvetően Rogers Brubaker amerikai szerző elméletére alapozva vázolja fel, akire azért is tekint megkülönböztetett figyelemmel a szerző, mert álláspontja szerint képes a hagyományos esszencialista-konstruktivista szembenállást meghaladó keretek között értelmezni nemcsak a nemzet, hanem ezzel összefüggésben a nemzeti kisebbséget és annak aktuális helyzetének jellemzőit is. Brubaker mindezeket a folyamatokat egy hármasszövegként írja le, amelyben a nemzeti kisebbség, a nemzetesítő állam és az anyaország dinamikus alapállások interakciójában tétéleződik újra és újra.

Igen értékes része a fejezetnek a szlovákiai és magyarországi alkotmány vonatkozó elemeinek lényegre törő bemutatása, továbbá a meghatározó szlovákiai magyar politikai szervezetek által elfogadott alapdokumentum, az ún. szlovákiai magyar kisebbségi minimum precíz ismertetése. A fejezet végén ugyanakkor a szerző – némiképp hátrahagyva az addigi tárgyilagos elemzői-kutatói attitűdöt – jelzi személyes meggyőződését abban a tekintetben, hogy a nemzeti kisebbség vállalása sohasem teljesen izolált egyéni döntés, hanem társadalmi súlyú identitás meghatározás. Az alapfogalmakat tisztázó fejezet utolsó mondata így szimbolikusan a szlovákiai magyar népszámlálási kampány jelmondatával zárul: „Mindenki számít!”

Azért említettük fentebb, hogy a kötet második fejezete lehetne akár a harmadik, a kutatási eredményeket bemutató fejezet első része is, mert a népszámlálási adatokra a szerző nem egyszerűen úgy tekint, mint a „puha” szociológiai mutatók háttérében tornyosuló, sziklaszilárdságú adatokat rejtő egzakt adatsorokra, hanem magát a hivatalos népesség-össze-

írást is egyfajta hipotéziseken, módszer-tani előfeltevéseken nyugvó, olykor vitatható megoldásokat alkalmazó adatgyűjtésnek, kutatásnak tekinti. Ez azonban nem jelenti azt, hogy beállna ő is a népszámlálási adatokat univerzális kritika alá vevők, annak a nemzeti kisebbségekre vonatkozó adatsorait ignorálók táborába. Igaz, megtaláljuk itt a 2011. évi hivatalos adatgyűjtés módszertani problémáira utaló fejtegetéseit is, ám sokkal nagyobb hangsúlyt kap az országos központi felmérés során nyert adatok részletes elemzése és a magyar nemzeti kisebbségre vonatkozó tanulságok levonása. Sőt, a részletes táblázatok közlése és az adatsorok elemző-értő bemutatása különösen fontos elemét, mintegy „megalapozó felvezetését” képezi a következő fejezetnek. Az állampolgárságra és a nemzetiségekre vonatkozó kérdésekre kapott válaszok megoszlásai, illetve a történeti adatsorok ismertetése után igen részletes és érdekes statisztikákat olvashatunk, különösen a nyelvhasználatra vonatkozóan. Ez utóbbiak plasztikusan szemléltetik a szlovákiai magyarság kerületi és járási tagozódását is.

A „Kutatási eredmények” című fejezet tekinthető úgy is, mint a szlovákiai magyarság szociodemográfiai jellemzőinek részletes, sokoldalú leírása néhány nagyléptékű empirikus szociológiai adatfelvételre alapozva. A fejezet bevallottan is a népszámlálási adatok árnyalására vállalkozik, azonban sokkal több annál, mint ahogy a szerző szerényen sejtetni engedni a bevezetőben: nem pusztán más kutatók „háttéréül szolgáló” adatsorok felvételéről, hanem az adott tárgykörben alapos és árnyalt, sokoldalú megközelítések alkalmazó vizsgálatok eredményeinek ismertetéséről beszélhetünk. Megjegyezzük azonban, hogy talán hasznos lett volna legalább egy részletes lábjegyzet

erejéig a szóban forgó vizsgálatok pontos mintavételi eljárását, illetve egyéb legfontosabb paramétereit ismertetni.

A nemzetiség és származás alapvető összefüggéseinek ismertetésekor a problémát jól fókuszáló adatsorok elemzését olvashatjuk, melyben külön kiemelésre kerülnek a származás és a nemzetiségi identitás, illetve a családi viszonyok (pl. vegyes házasságok) összefüggései. A trend, amit leír, nyilvánvaló az adatokból: „A magyar tannyelvű alapiskola látogatása eddigi kutatásaink szerint közvetlenül és közvetve is hozzájárul a magyar identitás fenntartásához és a magyar nyelvhasználat elmélyítéséhez.” A családi viszonyok, a házaspárok nemzetisége alapvetően meghatározza azt, hogy gyermekeiket magyar vagy szlovák alapiskolába járatják a szülők. Lampl Zsuzsanna utal arra, hogy a tervezett következő kötetben kívánja majd részletesen elemezni az iskolaválasztás indokait, ám ennek ellenére már a jelen kötetnek az ebben a problémakörben tett megállapításai is igen tanulságosak, amelynek során feltűnő, hogy az érvelések mennyire kidolgozottak és gazdagon illusztráltak adatokkal. Ez valószínűleg nem véletlen, hisz egyrészt a szlovákiai magyar kisebbségkutatásnak, de az ő munkásságának és érdeklődési körének is meghatározó eleme ennek a problémának a tárgyalása. Meggyőző erővel érvel amellett, hogy az iskolaválasztás (magyar vagy szlovák alapiskola) milyen nagymértékben meghatározza a magyar nemzeti identitás erősödését vagy gyengülését.

„A szlovákiai magyarok közösségi etnonimuma” című alfejezetben érzékletesen bomlik ki az az összetett önleírás, amelyben a szlovákiai magyarok magukat meghatározzák. Láthatjuk, hogy a „magyar”, a „szlovákiai magyar” és a „felvidéki magyar” megjelölés egyaránt elterjedt és

külön-külön élő meghatározás a személyes lekérdezéses felmérések vagy éppen mélyinterjúk vizsgálatok során. Az összehasonlító Kárpát-medencei vizsgálatok eredményeiből (pl. Mozaik 2001. kutatás) az is egyértelműen kimutatható, hogy a szlovákiai magyar nemzetiségű lakosság esetében tapasztalható a legkevesbé a regionális kötődés kifejeződése (pl. „felvidéki” vagy „csallóközi magyar”) és más magyarlakta régiókhöz (Erdély, Kárpátalja, Vajdaság) képest inkább jellemző az általános „magyarnak vallom magam” válasz. Előfordul, sőt, a legújabb kutatási eredmények ismeretében egyre gyakoribb azonban akár elsődleges, akár másodlagos leírásként a „szlovákiai magyar” megfogalmazás is. A kép markánsan árnyalódik tovább: az általános magyarsághoz való önbesorolás mellett hangsúlyosan jelen van egyúttal a szlovákiai magyar identitás is. A többes, vagyis a „szlovák is vagyok meg magyar is vagyok” típusú nemzeti identitás azonban egyáltalán nem jellemző, állapítja meg a szerző, határozottan elutasítva egyúttal a népszámlálásnak azt a gyakori kritikáját, miszerint az nem adott lehetőséget a kettős nemzetiségi identitás kifejezésére azzal, hogy a kérdezettek csak egy nemzetiséghez tartozónak vallhatták magukat.

A nemzeti hovatartozást, az egyéni identitásdefiníciót meghatározó szempontok taglalása is sok-sok kutatási eredmény ismertetésével történik. A fentiek fényében nem meglepő, hogy ebben az összefüggésben is kiemelkedik az iskolaválasztás mint determináló tényező. Az oktatási-kulturális vonatkozások, mint a magyarsághoz való tartozás, illetve a magyar identitás meghatározó szempontjai, a „Magyarságkritériumok” cím alatt tárgyalt alfejezetnek is fontos elemeit képezik. A szlovákiai magyarok nemzeti hovatartozásának elsődleges meghatáro-

zója – állapítja meg a szerző – az anyanyelv és a kultúra. Ez a két szempont mind az önmeghatározás, mind a másokkal szemben támasztott kritériumok esetében hasonlóan jelentkezik.

A kötet Melléklet című, záró fejezetében a szerző néhány válogatott írása olvasható. Ezek tematikájukban részben a szlovákiai magyarok szociológiájának korábban vázolt fókuszpontjai köré szerveződnek, de egy nagyon fontos új elemmel is tágítják az értelmezési horizontot: a települések nemzetiségi összetételének és a lakóhelyi mobilitásnak, illetve a nemzeti identitásnak az összefüggéseivel. Ezzel elérkeztünk a kisebbségkutatás újabb alapvető témaköréhez, a szórványban és a tömbmagyarságban való nemzeti identitásmegőrzés gyökeresen eltérő perspektívájához. Egy fontos és eddig kevésbé kutatott szemponttal tovább bővül itt a vizsgálandó jelenségek köre, mégpedig a szub- és dezurbanizációnak az asszimilációra és a nemzeti identitás megőrzésére gyakorolt közvetlen és közvetett hatásával. A Pozsonyból a környező falvakba, kisvárosokba kiköltözők motivációja, társadalmi összetétele és lakóhelyi integrációja rendkívül alapos és izgalmas elemzésének a végén fogalmazódik meg a kérdés: milyen szerepe van a szlovák migráció növekedésének a magyarok identitásvesztésében? A kérdés szinte költői, de ugyanakkor kijelöli a jövő egyik lehetséges és szükséges kutatási irányát is.

A Lampl Zsuzsa által a kötetben bemutatott kutatások jelentős része a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézethez kötődik, amelynek ő kezdettől meghatározó résztvevője, az empirikus szociológiai vizsgálatok vezetője volt. A Melléklet első írása a szerző és az intézet szoros kapcsolatáról szól, áttekintést adva a legjelentősebb szlovákiai magyar – és nem csak magyar – kisebbségkutató műhely

másfél évtizedes idevonatkozó kutatásairól. A könyv végén alapos bibliográfia olvasható a kapcsolódó szlovákiai magyar és szlovák, illetve a nemzetközi szakirodalomról.

Összességében elmondható, hogy a kötet igen magas szakmai színvonalon teljesíti azokat az elvárásokat, amelyeket a témaválasztással és a tematikai tagoltságával éppen maga kelt az érdeklődő szakmai közönségekben. Nem kétséges, hogy a szlovákiai magyarok szociológiájának átfogó munkája, valódi alapműve született meg Lampl Zsuzsanna tollából. Sőt, igencsak bizakodóak lehetünk, hiszen az első kötetet biztosan követi majd egy második is...

Fábr István

Hrbáček-Noszek Magdaléna: Regionális tudat az iskolában. Regionális értékeink és az átörökítés. Ekecs, AB-ART, 2011, 150 p.

A kisebbségi létnek nem az egyik, hanem a legfontosabb alapköve a kulturális reprodukció. A nemzedékeken átívelő nyelv- és kultúraátadás nélkül a kisebbségi közösség ugyan nem „szűnik meg” (hisz képviselői tovább élnek egy másik nyelv és kultúra körében), a számbeli kisebbségben lévők azonban sikeres kulturális reprodukció nélkül elveszítik saját arcukat és beolvadnak a többségbe.

Regionális tudat az iskolában – Regionális értékeink és az átörökítés c. könyvében Hrbáček-Noszek Magdaléna a kisebbségi lét legfontosabb kérdéséhez nyúlt hozzá. Adós maradt ugyan azzal a legfontosabb válasszal, hogy a regionális tudatnak mekkora szerepe van a kulturális átörökítés egész folyamatához képest, azt azonban hitelt érdemlően igazolja,

hogyan a regionális tudat ennek a folyamatnak fontos összetevője. Olyan fontos tényezője, amely a szlovákiai magyar közegben – és ez szerintem a szerző egyik legbátrabb meglátása – sajnálatosan leszűkül: „Leggyakrabban a helyismeret és a népi kultúra szellemi és tárgyi értékeinek bemutatásában jelenik meg hangsúlyosabban a tanításban.” (133. p.) Nagy kár ebben a tekintetben, hogy nincsenek szlovák összevethető adatok; noha bizonyos tanári interjúkból tudjuk, hogy a regionalizmus sok szlovák pedagógus számára is fontos, egyebek mellett a történelemtanításban.

E könyv nagy erénye, hogy tudományosan komolyan veendő és módszertanilag hiteles módon írja le, elemzi és értelmezi két jelenség: a kulturális reprodukció és a regionális tudat közti pontosabb kapcsolatot. Körüljárja a globális kultúra és a regionalizmus fogalmait, egyebek mellett kitérve a regionális irodalomnak és a regionális történelemnek a kulturális átörökítésben betöltött szerepére is. Hrbáček-Noszek Magdaléna könyve természetesen nem tud mindenre magyarázatot adni, de jó hír, hogy kutatása szervesen beilleszkedik abba a sorba (többek között a Nyitrán és a Selye J. Egyetem Tanárképző Karának szociológiai és történelemtanszékei Lampi Zsuzsa, Gyurgyík László, Szarka László és mások által folytatott kutatások közé), amely minden elméleti megalapozottsága mellett egy igen gyakorlati problémát tart szem előtt: Hogyan lehet biztosítani a magyarok fennmaradását Szlovákiában?

Nagyon egyszerűen fogalmazva meg a problémát, és leszűkítve azt az iskola közegére, a kérdés az (nemcsak a történelemtankönyvekkel, hanem minden Szlovákiában kiadott tankönyv kapcsán), hogy benne vagyunk-e, szereplünk-e bennük a magunk regionális sajátosságaival

együtt. Ráadásul amellest, hogy a gyerekeink végre megéreznék a „mi is benne vagyunk a tankönyvben” inkluzivitását, a tartalmi és a módszertani regionális elemek jelenléte színesebbé, gazdagabbá tehetné az egész iskolarendszerünket. Mindez természetesen nemcsak a Szlovákiában élő magyarokra kellene, hogy igaz legyen, hanem az ország bármely jól azonosítható régiójára.

A könyv egy bő fejezetet szentel tankönyvi elemzéseknek, végigtekintve azokon az iskolai tantárgyakon, amelyeknél nyomtatékkal szóba kerülhet a regionális értékek tanítása. Az irodalmon és a honismereten kívül a szerző figyelme kiterjed a zenére és a képzőművészetre is, és nagyon jó, hogy szűken bár, de összegzi az eddig ismert „úttörő munkákat”, mint pl. a Pék László-féle Galánta és környékét, a Győző Andrea vezette munkacsoportnak a komáromi Eötvös utcai és a búcsi alapiskolához kapcsolódó munkáltató segéd-tankönyvét, valamint a szerző saját nagymácsédi tapasztalatait. A regionális értékeknek a tanításba való bevonására már több szép példát ismerünk (alighanem több is van, csak még nem hallottunk róluk), a stratégiai célok és a módszertani eszközök azonban szerintem távol vannak a kielégítőtől. Hrbáček-Noszek Magdaléna könyve jó elméleti alapot nyújt e terület fejlesztéséhez.

A szerző elemzései körébe bevonta a történelemtankönyveket is, amelyekkel kapcsolatban látni kell, hogy jelenleg két ellentétes trend harcol: a regionális történelem iránti (helyi) igény, és az úgynevezett nagy nemzeti narratívák (államnemzeti) szorgalmazása. Szlovákiában e két tendencia szembenállása, ütközése azon mérhető le, hogy a központi oktatásirányítás alig-alig nyújt hozzá hivatalos keretet (legalábbis a történelemtanításban), a (centralizált) tankönyvek pedig lényegé-

ben egyáltalán nem tudnak teret biztosítani a helyi-regionális igényeknek. Ezt egyébként jól alátámasztja a könyv 6. diagramja (67. p.), amelyből megtudjuk, hogy a megkérdezett pedagógusok túlnyomó része szerint a tankönyvekben „a regionális tematikák” csak „elvéve” jelennek meg. Miközben figyelemre méltó, hogy a megkérdezett tanulók milyen nagy mértékben tartják fontosnak mind a regionális nevelést (4. diagram, 63. p.), mind a helytörténet oktatását (5. diagram, 65. p.), aközben az a jó hír, hogy a történelemből 2014-ben életbe lépő új állami művelődési program Szlovákia történetében első alkalommal fog reálisan teret nyújtani mind alap-, mind középfokon arra, hogy a regionális tartalmak békésen beépüljenek a tanulmányi programokba, mint az állami művelődési program szerves kiegészítői.

Éppen azért, mert módszeres kutatáson alapul, lehetséges vitatni Hrbáček-Noszek Magdaléna témakifejtésének egy-egy elemét. Közéjük tartozónak vélem a magyarságtudathoz kapcsolt, a klasszikus irodalmi alkotásokkal és a magyar nemzeti szimbólumokkal kapcsolatos viszonyulási kérdőíves felméréseket (58–60. p.), vagy annak felmérését, hogy egy adott földrajzi régiót a reszpondensek mennyire érznek „közelinek” vagy „távolinak” (61–62. p.). Ezek a roppant szubjektív és rávezető megközelítések (amelyek rendre felbukkannak egy-egy témával foglalkozó szakdolgozatban is) szerintem a probléma elemi szintjén maradnak, mert nem sokat mondanak sem a tényleges kulturális kötődésekről az iskolában, sem a kulturális átörökítés regionális tendenciáiról.

Azt, hogy a szerző miért kerüli meg annak a taglalását, hogy egyes szlovákiai magyar ifjúsági csoportok miért tagadják meg protest módon saját regionális iden-

titásukat, nem kérem számon. Azt pedig, hogy egy tudományos kutatás képes lenne érdemben befolyásolni a szélesebb szlovákiai magyar diskurzust (lásd a fogalmak zűrzavarát mostanában pl. a „felvidéki” vagy a „szlovmagyar vírussal fertőzöttek” kapcsán), teljes naivitás volna feltételezni. Azt viszont gondolom, hogy jól beleillett volna a könyvbe pl. annak a végiggondolása, hogyan viszonyul egymáshoz a kulturális centrum és a periféria az oktatás szintjén, hogyan hat ki a központ a kulturális peremterületekre, s hogy mennyire igényli egyáltalán a centrum a kulturális periféria utánpótlását. Azaz milyen esélyei vannak a perifériának vagy régióknak a mindig és mindenütt arrogáns kulturális-oktatási centrumokkal szemben. Szerintem a mai nyitott kulturális térben ezek a vizsgálatot igénylő legfőbb kérdések, amelyek ránk várnak, mivel ezeket az anyaországbeli kutatók szinte egyáltalán nem vizsgálják.

Vajda Barnabás

Vörös Ferenc: Mutatvány az 1720-as országos összeírás névföldrajzából. Szombathely, Savaria University Press, 2013, 217 p.

Vörös Ferenc már másfél évtizede foglalkozik a *Mai magyar családnévatlasz* létrehozásával. E munka egyik állomása a 2013-ban megjelent *Mutatvány az 1720-as országos összeírás névföldrajzából* című könyve. Ahogy a címből is kiderül, elsősorban az 1720-as országos népszéírást vette alapul, melyet a 2009-es korpuszsal vet össze. A szerző többször is hangsúlyozza, hogy nemcsak a terjedelmi korlátok miatt nem törekszik teljességre, hanem elsősorban azért, mivel a két adatbázis összehasonlításában még csak

a kezdeti lépéseket tette meg. Ez alatt azt érti, hogy csak a családnevek rendszerével foglalkozik (a keresztnéveket nem vonta be a vizsgálódásába, azokkal egy 2013 őszén megjelenő monográfiájában foglalkozik), azon belül is csak a leggyakoribb neveket sorolja fel és vizsgálja alakváltozataikat.

Szerkezetét tekintve a könyv hét fejezetre oszlik, melyet két nagyobb részre oszthatunk: az általános kérdésekkel foglalkozó részre (az első fejezettől a negyedik fejezet harmadik alfejezetéig) és a gyakorlati részre, mely a negyedik fejezet harmadik alfejezetétől a befejezésig tart. Az első rész olyan általános kérdésekkel foglalkozik, mint az 1720-as népösszeírás, a történeti háttér, a család- és keresztnévek fogalma és nyelvföldrajza. A második rész az egyes családnevek gyakorisági listája mellett a leggyakoribb családnevek (*Kovács, Szabó, Nagy, Tót*) eredetét, változatait és nyelvföldrajzát taglalja.

A szerző nagy figyelmet fordít az adatok térképeken történő ábrázolására. Egy külön fejezetben foglalkozik is az adatbázisok építésével és az adatok térbeli elrendezésével. Említést tesz a korábbi eljárásokról és az eddig használt programokról. Bár a számítógépes programok megkönnyítik a térképkészítők munkáját, Vörös tapasztalata szerint így is sok előkészítő munkára és rendszerezésre van szükség ahhoz, hogy az adatokat végül a térképeken a megfelelő módon lehessen ábrázolni.

A munka áttekinthetőségét elősegítendő a szerző az egyes fejezeteken belül pontokra, illetve alpontokra tagolja a tárgyalandó témát. A fejezeteket rövid összefoglalóval és összegzéssel zárja, melyben megmagyarázza az esetleges homályos részeket és igyekszik megkönnyíteni az adatok értelmezését.

Az anyag vizuális feldolgozását a táblázatok mellett a térképek is elősegítik,

melyeken a nevek térbeli gyakorisága is jól kivehető. Az adatok térképen való ábrázolásával Vörös Ferenc is sokat foglalkozik, mivel az 1720-as adatokat nem a korabeli közigazgatási rendszernek megfelelő térképeken, hanem az 1910-es megyebeosztású térképekre vetítette rá. A leggyakoribb családnevek területi eloszlását az egész történelmi Magyarországra, valamint az 1920 után keletkező egyes utódállamokra is kivetíti. Az adatok nem teljesek, mivel a korabeli összeírás nem terjedt ki az egész népességre, csak a lakosság egy bizonyos szegmensére. Az adatok döntő többsége a mai Magyarország (38,02%) és Szlovákia területéről származik (36,86%). A többi utódállamból lényegesen kisebb mennyiségű adat áll csak rendelkezésre, ezt Vörös azzal magyarázza, hogy „a korabeli összeírás ugyan megynként történt, de nem minden régióban. Ez részben a közigazgatási beosztás későbbi módosításával hozható összefüggésbe, részben pedig a török kiűzése utáni térségi politikai viszonyokkal” (41. p.).

A mű jelentős részét a négy leggyakoribb családnév, valamint a magyar és a szláv asszonyképzős nevek taglalása teszi ki. A leggyakoribb családnevek mindegyikénél először az etimológiai hátteret tisztázza a szerző. Megpróbálja feloldani a feszültséget az egyes nézetek és a lehetséges származtatási lehetőségek között (elsősorban a *Kovács* családnév esetében), majd közli a korpusz alapján előforduló alakváltozatait. A neveket megyei lebontásban ábrázolja a térképeken, és az egyes megyékre vonatkozó részarányukat is feltünteti táblázatokban.

Az asszonyképzős neveknél elsősorban a relicákat (elhagyott, elvált) vizsgálta az 1720-as korpuszban. Itt elsősorban az *-ička* és a *-ka* képzős családnevek előfordulásával foglalkozik. Ahogy a munkában is olvashatjuk, nem mindig egyértel-

mű, hogy az említett képzők nőkre utalnak, mivel a korpuszban nagyobb számban olyan családnevek fordulnak elő, melyekben az említett képzős neveket férfiutónevek követik. Ennek okát az összeírás lebonyolításával magyarázza, miszerint az összeírók nem járták végig az egész települést, hanem bizonyos előjárók segítségével végezték az összeírást. Ők pedig a helyi szokásoknak megfelelően az elhunyt férj nevét diktálták be, s ehhez rendelték hozzá a képzőket, valamint az összeírásban fellelhető R (relicta) rövidítést. Vörös külön kitér a korpuszban előforduló -ova birtokos képzős nevekre, melyek a szláv lakosság körében elterjed-

tek (mind a mai napig). A magyar nyelvre jellemző -né képzős asszonynevek a vizsgált időszakban kezdtek divatba jönni a magyar névhasználatban.

Vörös Ferenc munkáját nemcsak a névtanosoknak, hanem más szakterület kutatóinak is ajánlja (nyelvtörténészek, történészek, kontaktológusok, néprajzosok stb.). Ez a mű stílusával és nyelvezetével betekintést enged a nyelvöldrajz és a névtan világába a laikusoknak számára is, emellett egy olyan hiánypótló munka egyik állomása lehet, melynek végeredménye a *Mai magyar családnévatlasz*.

Török Tamás